

bet parazitizmas, veltėdystė, *nesopulybė* – ne „nekantrumas“, bet nejautimas skausmo, nejautrumas skausmui; p. 256 *naujakrikštis* – ne „neseniai apkrikštytas“, bet iš naujo, jau suaugęs būdamas, pakrikštytas, anabaptistas (sektos, kuri nepripažino vaikų krikšto, narys); p. 282 *jurgeltas* – ne „pensijos pinigai“, bet metinė alga, metinis atlyginimas; p. 290: *mathematikas* Daukšos „Postilėje“ reiškia ne „matematiką“, bet astrologą, *dęspectas* – ne „apžiūra“, bet panieką, *presumptia* – ne „spėliojimą“, bet pūtimąsi, didžiavimąsi. Žodis *naminykas* (p. 215) pateikiamas tik iš Daukšos „Postilės“ (1599) ir kėdainiškės „Sumos“ (1653) „namiškio“ reikšme (teisingai). Čia reikėjo nurodyti ankstesnį šaltinį – Petkevičiaus „Katekizmą“ (1598), kuriame šis žodis, kaip ir K. Sirvydo darbuose, turi kitą – šeimininko (*gaspadoriaus*) reikšmę.

Tokių ir panašių smulkių netikslumų galima būtų nurodyti žymiai daugiau. Bet jų procentas nėra iš tikrųjų didelis, ir jie esmingiau darbo vertei neatsiliepia.

Apskritai imant, J. Palionio studija yra labai svarbus, rimtas įnašas ne tik į lietuvių literatūrinės kalbos istoriją, bet ir į lituanistiką.

J. Lebedys

Lietuvių kalbos gramatinė sandara („Lietuvių kalbotyros klausimai“. IX), Vilnius, 1967, 256 p.

Ši knyga – tai jau trečias iš eilės tematinis kalbinių straipsnių rinkinys, parengtas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbuotojų. Jį sudaro 14 straipsnių, kuriuose nagrinėjami gana įvairūs lietuvių kalbos gramatinės sandaros klausimai.

Tą, kuriam rūpi literatūrinės lietuvių kalbos dalykai, aišku, pirmiausia patraukia tie leidinio straipsniai, kurie yra skirti dabartinės lietuvių kalbos morfologijos ir sintaksės problemoms. Morfologijos klausimai liečiami dviejuose šio rinkinio straipsniuose. Tai K. Ulvydo straipsnis „Vienaskaitos vietininkųrieveiksmėjimo klausimu“ (6–42 p.) ir N. Sližienės straipsnis „Lietuvių literatūrinės kalbos sudurtinių veiksmažodžio formų struktūra“ (63–84 p.). K. Ulvydas savo straipsnyje nagrinėja dabartinėje lietuvių kalboje vartojamusrieveiksmius, kilusius iš daiktavardžio vienaskaitos vietininkų (*inesyvo*, *iliatyvo*, *adesyvo* ir *aliatyvo*). Pagrindinė straipsnio mintis, kad vietininkųrieveiksmėjimo procesas dabartinėje lietuvių kalboje nėra aktyvus ir kad dabar mūsų kalboje vartojami iš vietininkų kilęrieveiksmiai dažniausiai yra senesnių laikų kalbos raidos rezultatas, be abejo, yra visiškai teisinga. Neginčytinos ir kitos autoriaus išvados. Tačiau, apskritai paėmus, K. Ulvydo straipsnis yra pernelyg išstėtas. Jame daug nemažų ir šiuo atveju visai nereikalingų ekskursų į pačių vietininkų istoriją. Tarpais ištisi puslapiai skiriami įrodyti tezėms, kurios jau seniai niekam nekelia jokių abejonių (płg. skyrių „Einamasis vidaus vietininkas (*iliatyvas*)“ p. 19–33). Pasitaiko ir nereikalingų pasikartojimų.

N. Sližienė savo straipsnyje ne tik aptaria literatūrinės lietuvių kalbos sudurtinių veiksmažodžio formų dėmenis ir jų tarpusavio ryšį, ne tik iškelia kuriuos-ne-kuriuos XVI–XVII a. raštuose vartojamų sudurtinių veiksmažodžio formų struktūros ypatumus, bet ir stengiasi nustatyti tuos požymius, kurie padėtų atskirti sudurtines veiksmažodžio formas nuo tų dalyvio ir veiksmažodžio *būti* konstrukcijų, kurios nesudaro sudurtinių formų. Dėl to N. Sližienės straipsnis yra įdomus ir vertingas ne tik teoriniu, bet ir praktiniu atžvilgiu.

Daug daugiau vietos „Lietuvių kalbos gramatinėje sandaroje“ skiriama dabartinės lietuvių kalbos sintaksės problemoms. Tai labai girtina, nes daugybė lietuvių kalbos sintaksės dalykų iki šiol dar tebėra nušviesti tik tiek, kiek reikalauja mokyklų vadovėliai.

Iš sintaksės klausimams skirtų leidinio straipsnių pirmiausia minėtinas V. Ambrazo straipsnis „Lietuvių kalbos dalyvių konstrukcijos su jungiamaisiais žodžiais“ (p. 43–62). Autorius gili-

nasi ne į visas dalyvių konstrukcijas su jungiamaisiais žodžiais, o tik į tas, kuriose dalyvis (kartais ir pusdalyvis) savo reikšme prilygsta asmenuojamosioms veiksmažodžio formoms ir yra lyg koks šių formų sintaksinis sinonimas (plg. *išgirsi ko negirdėjęs*, t. y. *ko negirdėjai*; *eik kur ėjęs*, t. y. *kur ėjai*; *nėra kas dirbęs*, t. y. *kas dirba* arba *nėra kam dirbti*). Išanalizavęs šių konstrukcijų struktūrą ir semantines ypatybes dabartinėje lietuvių kalboje ir XVI–XVII a. raštuose, V. Ambrazas daro visai pamatuotą išvadą, kad tokios dalyvių ir jungiamųjų žodžių konstrukcijos yra archaiškas lietuvių kalbos reiškiny. Negalima nesutikti ir su kitomis autoriaus išvodomis – kad tokios konstrukcijos dabartinės lietuvių kalbos sintaksinėje sistemoje užima visai izoliuotą vietą, kad jos yra neproduktyvios, linkusios stabarėti, o dažniausiai visiškai pakeičiamos šalutiniais sakiniais. Sintaksinių šių konstrukcijų funkcijų straipsnio autorius nenagrinėja, tenkinasi tik labai bendromis pastabomis apie tų funkcijų neryškumą, apie jų svyravimus.

Straipsnyje pasitaiko ir vienas kitas netikslumas. Pavyzdžiui, p. 46 autorius, analizuodamas dalyvines konstrukcijas su jungiamuoju žodžiu *kaip*, tarp kitų iškelia ir tokias „apstabarėjusias konstrukcijas, kuriose *kaip* su veiksmažodžio *būti* dalyviu eina sakinyje be asmenuojamosios veiksmažodžio formos“. Tos konstrukcijos straipsnyje iliustruojamos tokiais pavyzdžiais: *Dabar jauniausia duktė bus mano, kūgiai kaip buvę*; *Nustebęs (kupriukas) apsigrabaliojo, o kupros – kaip nebuvę*; *Duonos kaip nebuvę*. Iš tikrųjų tik pirmasis pavyzdys čia tinka, o kiti du yra visai kito galo: juose jungiamasis žodis *kaip* rodo dalyviu reiškiamos būsenos netikrumą ir lengvai gali būti pakeistas kitais lyginamosiose konstrukcijose vartojamais žodžiais – *lyg, tartum, tarsi* ir kt. O juk toks pakeitimas, kaip leidinio p. 45 įrodo pats straipsnio autorius, nėra galimas, kai dalyvio su jungiamuoju žodžiu konstrukcija reiškia realų veiksmą ir dėl to prilygsta asmenuojamosioms veiksmažodžio formoms.

Kiekvienas, kuriam rūpi lietuvių kalbos sintaksės klausimai, susidomėjęs perskaitys A. Valeckienės straipsnį „Predikatyvinis pažymynys kaip atskira sakinio dalis“ (p. 97–116). Šiame straipsnyje autorė nagrinėja žodžius arba žodžių junginius, kurie pasižymi dvigubais sintaksiniais santykiais: iš vienos pusės jie susiję su savarankišką leksinę reikšmę turinčiu veiksmažodžiu, iš kitos – su veiksnio ar papildinio funkciją atliekančiais linksniais (*sūnus grįžo neramus*; *lapę sugavo gyva*). Tokios konstrukcijos iki šiol mūsų sintaksės vadovėliuose buvo labai negausios, į jas būdavo žiūrima labai įvairiai, ir dėl to jos atsidurdavo įvairiuose sintaksės skyreliuose – vienos prie tarinio, kitos – prie papildinio, o dar kitos iš viso likdavo be vietos. A. Valeckienė įtikinamai parodo, kad dvigubus sintaksinius santykius turintys žodžiai ar žodžių junginiai neįeina į sakinio predikatyvinį centrą ir todėl laikytini antrininkėmis sakinio dalimis. O kadangi jie parodo „būseną, būdingą daiktui tarinio veiksmo vykimo metu“ (p. 106), t. y. pasižymi ne tik specifiniais sintaksiniais santykiais, bet ir specialia reikšme, autorė siūlo juos laikyti visai nauja antrininke sakinio dalimi – predikatyviniu pažyminiu. Tam reikia tik pritarti.

Atskirus lietuvių kalbos sakinių tipus nagrinėja V. Labutis savo straipsnyje „Nominatyviniai sakiniai“ (117–131 p.) ir V. Vaitkevičiūtė straipsnyje „Geidžiamieji sakiniai“ (133–138 p.).

Nominatyviniai sakiniai, kaip savarankiškas vienanarių sakinių tipas, lietuvių kalbos sintaksės moksle išskirti palyginti neseniai, ir V. Labučio straipsnis yra pirmasis kiek platesnis jų nagrinėjimas. Straipsnio autorius, tiesa, nesileisdamas į gilesnius teorinius išvedžiojimus ir į polemiką su kiek kitaip pagrindinį nominatyvinių sakinių narį traktuojančiais kalbininkais, trumpai nusako svarbiausius šių sakinių bruožus, apibūdina struktūrinę jų ypatybę ir galiausiai suklasifikuoja tuos sakinius pagal jų funkcijas ir turinį. Norėdamas išryškinti nominatyvinių sakinių specifiką, V. Labutis įvairiomis progomis gretina juos su panašios struktūros dvinariais nepilnaisiais sakiniais. Autoriaus tezė, kad nominatyvinius sakinius reikia skirti ne pagal formaliąją jų išraišką (vardininko linksnį), o „pagal visą jų struktūros, turinio ir funkcijų kompleksą“ (p. 120), yra visai teisinga ir praktikai labai svarbi. Vienas kitas straipsnyje analizuojamas sakiny autorius, atrodo, yra

negerai suprastas ir dėl to traktuojamas neteisingai. Pavyzdžiui, K. Donelaičio „Metų“ sakinį *Štai mes, jūs tarnai!* V. Labutis priskiria prie neišplėstinių nominatyvinių sakinių (p. 121), matyt, įžiūrėdamas jame kreipinį. O iš tikrųjų žodžiai *jūs tarnai* (= *jūsų tarnai*) šiame sakinyje yra priedėlis, ir dėl to visą sakinį struktūros požiūriu reikėtų laikyti išplėstiniu nominatyviniu sakiniu.

Geidžiamieji sakiniai irgi iki šiol niekieno nebuvo plačiau nagrinėti. V. Vaitkevičiūtė, straipsnio pradžioje iškėlusį pagrindines šios rūšies sakinių reikšmes — sutikimą, pageidavimą ir linkėjimą, toliau savo dėmesį koncentruoja į tas gramatines ir leksines priemones, kuriomis realizuojamos šios reikšmės.

Literatūrinės lietuvių kalbos prielinksninėms konstrukcijoms nagrinėti skirtas E. Valiulytės straipsnis „Prielinksnių vartojimas lyginimo santykiams reikšti“ (p. 85–95). Autorė šiame straipsnyje apžvelgia visus literatūrinės lietuvių kalbos prielinksnius, kurių junginiai su kitais žodžiais turi lyginimo reikšmę, iškelia įvairius tos reikšmės niuansus, priklausančius tiek nuo atskirų prielinksnių, tiek nuo jų vartojimo aplinkybių.

Nemaža įdomių ir vertingų leidinio straipsnių liečia įvairius dialektologijos klausimus. Tai B. Rokaitės ir V. Vitkausko straipsnis „Apie vieną kirčio neatitraukimo atvejį šiaurės vakarų dūnininkų ir pietvakarių dūnininkų tarmėse“ (p. 147–149), E. Grinaveckienės „Pietinės šiaurės vakarų aukštaičių tarmės prielinksnių reikšmės ir vartojimas“ (p. 151–170), A. Jonaitytės „Latvių kalbos poveikis palatvės vakarų aukštaičių šnektų gramatinei sandarai“ (p. 171–182), J. Lipskienės ir A. Vidugirio „Dieveniškių tarmė“ (p. 183–222), J. Šukio „Tiesioginės ir netiesioginės kalbos ypatybės pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmėse“ (p. 223–229), K. Morikūno straipsnis „Mišrieji dvigarsiai *am, an, em, en* ir balsiai *a, e* K. Širvydo raštuose“ (139–146 p.) ir A. Vanago „Lietuvių priesaginiai hidronimai, išvesti iš kitų hidronimų“ (231–238 p.) tematikos požiūriu stovi kiek nuošaly nuo visų kitų leidinio straipsnių, bet jie įdomūs ir naudingi kiekvienam, kas domisi mūsų senųjų raštų tarminėmis ypatybėmis ir toponimikos klausimais. Rinkinio gale yra dvi recenzijos: A. Vanago „Dėl senųjų baltų teritorijos pietryčių ribos“, kurioje autorius aptaria V. Sedovo straipsnį „Балто-иранский контакт в Днепровском левобережье“, — „Советская археология“, 1965, № 4, p. 52–62 ir S. Karaliūno „Slavų kalbų morfologijos istorijos bruožai“, kur kritiškai vertinama P. S. Kuznecovo knyga „Очерки по морфологии праславянского языка“, Москва, 1961.

A. Laigonaitė

Lietuvių kalba tarybiniais metais, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vilnius, 1967, 193 p.

Recenzuojamą straipsnių rinkinį, skirtą Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos penkiasdešimtmečiui, sudaro aštuoni straipsniai, kuriuose nagrinėjami aktualūs lietuvių literatūrinės kalbos ir jos raidos klausimai. Atskirų straipsnių pobūdis nėra vienodas — vieni jų populiariesni, kiti — moksliniai.

Po trumpos pratarmės (p. 5) eina J. Kruopo straipsnis „Lietuvių literatūrinės kalbos vystymasis praeityje ir tarybiniais metais“ (p. 7–35), kur stengiamasi trumpai apžvelgti svarbesnes lietuvių literatūrinės kalbos raidos ypatybes, pradedant XVI a. ir baigiant tarybiniais metais. Straipsnis, žinoma, per daug trumpas, kad iš jo galima būtų tikėtis gilaus nagrinėjamų klausimų nušvietimo. Tačiau jis, be abejo, naudingas pasiskaityti kiekvienam, o ypač žmogui, besidominčiam lietuvių kalbos ir kultūros raida, bet neturinčiam didesnio kalbinio išprusimo. Vienas kitas teiginys galėtų kelti ir abejonių. Atrodo, kad kartais autorius, gal pats to ir nenorėdamas, kalbos žodyną, jos leksiką linkęs tapatinti apskritai su kalba, nekalbant jau apie tai, kad XVI–XIX a. rašytojų kalbos kokybę